

Олена ЗЕЛЕНСЬКА,

доктор педагогічних наук, професор,
Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РОЗВ'ЯЗУВАТИ СИТУАЦІЇ ПРОБЛЕМНОГО ХАРАКТЕРУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Теоретичний аналіз та практичний досвід дозволив нам визначити місце проблемних ситуацій у формуванні усвідомлених, особисто-значимих умінь й опануванні такими розумовими операціями як пошук нових знань, аналіз, синтез, оцінювання тощо. Через свою природу проблемна ситуація сприяє формуванню умінь дослідницької діяльності, опрацюванню різноманітних інформаційних джерел і ресурсів, самостійному прийняттю рішень, розвитку комунікативних компетенцій, а також усуває психологічний дискомфорт у спілкуванні, дозволяє курсантам вийти за межі аудиторного середовища та «перенестися в умови» наближені до природних, використовуючи мову для реальних цілей.

Ключові слова: *проблемне навчання, проблема, проблемна ситуація, формування вмінь.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досягнення нових освітніх результатів – умінь та навичок – стимулює активне включення в освітній процес технологій, які ґрунтуються на реалізації компетентісного, діяльнісного, інтегрованого підходів та принципів проблемності, зв'язку теорії та практики, професійної спрямованості. Найефективнішою технологією у формуванні у курсантів ВНЗ та студентів ВНЗ умінь та практичних навичок виступає технологія проблемного навчання, яка за допомогою проблемних ситуацій здатна створити квазіпрофесійне та активно-пізнавальне середовище в освітньому процесі. Адже будь-яке завдання трансформується у проблемне, коли воно носить пізнавальний характер, а не тренувальний. Разом з тим і пізнавальні, і тренувальні завдання повинні мати місце в освітньому процесі. Однак для ефективною реалізації завдань професійної підготовки система

проблем повинна включати такі, які властиві відповідній галузі знань та розглядатися у контексті майбутньої професійної діяльності.

Тож поза всякими сумнівами саме проблемна ситуація може бути як засобом формування умінь розв'язувати проблеми, так і засобом перевірки сформованості цих умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Теоретичні обґрунтування концепції проблемного навчання сформульовані у роботах Дж. Дьюї, Т. Кудрявцева, І. Лернера, О. Матюшкіна, М. Махмутова, М. Скаткіна. Значний внесок у дослідження ПН внесли також А. Алексюк, В. Андреев, А. Вербицький, С. Галагер, Дж. Генк, І. Козловська, М. Левіна, М. Фіцула та ін.

Метою статті є спроба проаналізувати та узагальнити практичний досвід використання проблемних ситуацій в освітньому процесі та визначити їхнє місце у формуванні умінь вирішувати проблеми професійного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчальне значення проблемної ситуації проявляються як у постановці навчальної проблеми, її «баченні», вербалізації так і в міцному творчому засвоєнні й вільному відтворенні знань курсантами / студентами. Перш за все проблемна ситуація дозволяє формувати усвідомлені й особисто-значимі уміння. Основною умовою виникнення проблеми є протиріччя між відомим і невідомим, тож саме проблемна ситуація провокує пошук невідомого з метою спростування цього протиріччя. Але без усвідомлення проблеми, характеру утруднення та браку знань у курсанта або студента не виникає потреби у пошуку нових знань, а, як результат, не виникають умови для формування та розвитку умінь застосовувати знання у практичній діяльності. За переконанням С. Рубінштейна «мислення починається з проблемної ситуації» [1], а усвідомлення не виникає без мисленнєвої діяльності людини. Логічно, що думку провокують знання, однак тільки знань недостатньо для мисленнєвої діяльності та успішної дії, з іншого боку зрозуміло, що мислення успішно інтегрується у всі види діяльності

людини і освітня діяльність не є винятком. Очевидно, що знання повинні бути об'єднані з різноманітними розумовими операціями, щоб знання стали предметом мислення. У процесі розв'язання проблемних ситуацій курсанти / студенти опановують такими розумовими операціями: ознайомлення, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання – це дозволяє наблизити майбутнього фахівця до реалій його професійної діяльності.

Водночас проблемна ситуація формує уміння дослідницької діяльності. Знання, набуті у наслідок пошуку невідомого, вимагають ретельної аналітичної роботи, цілепокладання та вибору шляхів досягнення мети, порівняння фактів, аргументів та їх спростування, узагальнення, застосовування методів математичної обробки інформації, теоретичного та експериментального дослідження.

Сьогодні формується соціальне замовлення на усестороннє розвинутих людей здатних виконувати роботу самостійно, діяти в умовах невизначеності та прагнути до безперервного поновлення знань. Тому з впевненістю можна стверджувати, що метою освіти є формування особистості фахівця, здатного здійснювати раціональний вибір у складних проблемних ситуаціях.

З точки зору О. Матюшкіна проблемна ситуація – це особливий вид розумової взаємодії об'єкта та суб'єкта, яка потребує відкриття нових, раніше невідомих суб'єкту знань та способів дій [2]. Простіше кажучи, проблема трансформується у проблемну ситуацію через взаємодію з суб'єктом і вимагає від нього певних пошукових дій з відкриття невідомих знань, необхідних для розв'язання проблеми. Таким чином у пошуковій діяльності формується самостійність курсантів або студентів, адже в умовах проблемного навчання відбувається засвоєння не лише знань, але й самого процесу отримання цих знань, тобто формування пізнавальної самостійності курсантів та студентів, а також розвиток їхніх творчих здібностей.

У процесі творчого пошуку курсанти / студенти самостійно і здобувають, і засвоюють нові знання. Разом з цим вони набувають умінь розумових операцій або дій шляхом висування гіпотез та їх обґрунтування, розвивають

творчу уяву, здогад, інтуїцію. Ця діяльність ретельно керується викладачем, який у цьому процесі посідає роль фасилітатора й забезпечує взаємодію між учасниками освітнього процесу та позитивну динаміку у досягненні мети, допомагає їм зрозуміти спільну мету, створює комфортну атмосферу для їхньої активної самостійної діяльності.

Іншою перевагою проблемної ситуації є розвиток комунікативних компетенцій, які передбачають володіння різними соціальними ролями. Курсанти / студенти вступають у діалогічну взаємодію з проблемою, встановлюють психологічний контакт з уявними учасниками правоохоронної діяльності, навчаються будувати професійно необхідні стосунки, проводити опитування або бесіду, бути переконливими в процесі доказування, отримувати інформацію шляхом інтерв'ювання, здійснювати обмін інформацією. Крім того, через свою природу, проблемна ситуація дозволяє уникнути обмежень аудиторного середовища, залучати курсантів / студентів у дискурси на різну тематику. Розв'язуючи проблемні ситуації, курсанти / студенти «переносяться в умови», наближені до природніх, і використовують мову для реальних цілей, занурюючись в атмосферу невимушеної вільної взаємодії. Курсанти / студенти зазвичай розігрують проблемні ситуації методом рольової гри, у ході якої вони практично відпрацьовують ефективні моделі поведінки у різних професійних ситуаціях. Важливою у розвитку комунікативних компетенцій є також суб'єкт-об'єкт-суб'єктна взаємодія, у результаті якої виникає діалог або групова дискусія між її учасниками, спрямовані на обмін думками з приводу проблеми. Таким чином курсанти / студенти набувають умінь вербалізувати процес розв'язання проблеми, висувати аргументи, погоджуватися або не погоджуватися з альтернативними точками зору тощо. До того ж у процесі пошуку шляхів розв'язання проблемних ситуацій використовуються різноманітні інтерактивні методи, серед яких мозковий штурм, аналіз конкретних ситуацій, карусель, обговорення проблемних питань, суперечливих тверджень. Такі методи здатні розговорити найсором'язливіших курсантів / студентів.

Розв'язання протиріччя між відомим та невідомим знанням ставить перед курсантами / студентами пізнавальне утруднення, подолати яке їм допомагає проблемна ситуація. Саме систематичне розв'язування проблемних ситуацій, постійна взаємодія з учасниками групи, які працюють на спільну мету -пошук шляхів вирішення проблеми, сприяє усуненню психологічного дискомфорту перед подоланням пізнавальних утруднень.

В решті решт, навчальна проблема – це та рушійна сила, яка стимулює курсантів / студентів на отримання нових знань, а проблемне навчання спрямоване на формування у них уміння самостійно вчитися. І ця особливість проблемного навчання дає можливість навчити курсантів / студентів розуміти проблеми професійного характеру, як основи професійних компетенцій та розв'язувати їх шляхом опрацювання різноманітних інформаційних джерел і ресурсів. Тому проблемне навчання розглядається як ефективний засіб розумового розвитку, критичного і творчого мислення, гнучкості, відповідальності, наполегливості та рішучості розв'язати проблему.

Важливою перевагою навчання з використанням навчальних проблем є формування навичок творчого засвоєння знань, творчого їх застосування та отримання досвіду творчої діяльності. Адже така діяльність забезпечує практичне застосування методів проблемного навчання, їх постійне поєднання, перенесення у інші ситуації, що дозволяє отримати новий «продукт».

Робота з навчальними проблемами професійного характеру передбачає певний алгоритм освітньої діяльності, результатом якої повинні бути діалог правоохоронця з потенційною жертвою / правопорушником або ж прийняте рішення у конкретній проблемній ситуації. Моделювання такого діалогу охоплює певні кроки, серед яких офіційне представлення, пояснення мети опитування, збір інформації про особу, оцінювання ситуації, враховуючи зібрану інформацію, обговорення й усвідомлення можливих наслідків, які настануть унаслідок певної моделі поведінки особи (жертви, наприклад), узгодження спільного підходу до визначеної моделі поведінки, планування подальшого розвитку ситуації та підсумок процедури опитування зі

з'ясуванням умов подальшого підтримання зв'язку. Така стратегія проведення процедури опитування особи дозволяє правоохоронцеві тримати під контролем як проблему, що потребує вирішення, так і сам процес її вирішення.

Практична реалізація проблемного навчання в освітньому процесі передбачає чотири рівні проблемності:

проблемний виклад, в умовах якого викладач будує своє повідомлення у формі відтворення логіки процесу розв'язання проблемної ситуації, включаючи перевірку та оцінювання отриманих результатів;

проблемна ситуація створюється викладачем, а курсантами / студентами долучаються і розв'язують її разом з викладачем;

викладач створює проблемну ситуацію, а курсанти / студенти самостійно формулюють проблему і розв'язують її;

викладач лише підводить до проблемної ситуації, а курсанти/ студенти самі розпізнають проблему і вирішують її.

Кожен з рівнів проблемності демонструє рівень самостійності курсантів / студентів і відповідає відповідному *методу навчання*.

До прикладу для реалізації першого рівня проблемності викладач демонструє процес розв'язання проблемної ситуації, використовуючи методи властиві логіці (аналітичні, синтетичні, дедуктивні, індуктивні) та проблемного викладу матеріалу.

Реалізація другого і третього рівнів проблемності вимагає використання методів стимулювання і мотивації навчання, а також бінарних методів навчання і викладання (інформаційний і виконавчий; пояснювальний і репродуктивний; інструктивно-практичний і продуктивно-практичний; пояснювально-спонукальний і частинно-пошуковий; спонукальний і пошуковий).

Натомість на четвертому рівні проблемності, який передбачає самостійне висунування проблеми і її вирішення, доцільно використовувати дослідницький, дедуктивний або аналітичний методи.

Побудова проблемного заняття або частини заняття зумовлює перш за все актуалізацію знань та постановку проблемної ситуації, що допомагає курсантам

/ студентам визначити напрямок та мету пошуку. Наступний етап заняття – аналіз проблемної ситуації, що дозволяє їм усвідомити проблему шляхом колективного або групового обговорення. Далі курсанти / студенти ідентифікують проблему або проблеми шляхом мозкового штурму або колективного обговорення і формулюють її. Висування гіпотез тобто пропозицій щодо розв’язання проблеми – наступний етап проблемного «сценарію» заняття. Зібравши достатню кількість гіпотез, курсанти / студенти ведуть пошук доказової гіпотези. В решті решт вони формулюють можливий шлях розв’язання проблеми та оцінюють його шляхом індивідуальної або групової рефлексії, презентації логіки та результатів вирішення проблемної ситуації.

Висновки. Таким чином використання проблемних ситуацій в освітньому процесі створює сприятливі умови для активної участі курсантів / студентів у вирішенні навчальних, квазіпрофесійних та професійних проблем шляхом розвитку мотивації й пізнавального інтересу до навчання і майбутньої професійної діяльності; формування активної життєвої позиції, умінь розв’язувати проблемні ситуації професійного характеру, набуття досвіду застосування знань у практичній діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку стосуватимуться шляхів адаптації всіх компонентів освітнього процесу (робочих програм, розкладу занять, змісту дисциплін, форм контролю та оцінювання) до технології проблемного навчання.

Список використаної літератури

1. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Питер : СПб., 2002. – 702 с. – (Серия : Мастера психологии.).
2. Матюшкин, А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 392 с.

Стаття надійшла до редакції 8.12.2016

Зеленская Е. Обучение решению ситуаций проблемного характера в образовательном процессе

Теоретический анализ и практический опыт позволил нам определить место проблемных ситуаций в формировании осознанных, личностно-значимых умений и овладении такими мыслительными операциями, как поиск новых знаний, анализ, синтез, оценивание и тому подобное. Через свою природу проблемная ситуация способствует формированию умений исследовательской деятельности, проработке разнообразных информационных источников и ресурсов, самостоятельному принятию решений, развитию коммуникативных компетенций, а также устраняет психологический дискомфорт в общении, позволяет курсантам выйти за пределы аудиторной среды и «перенестись в условия», приближенные к естественным, используя язык для реальных целей.

Ключевые слова: *проблемное обучение, проблема, проблемная ситуация, формирование умений*

Zelenska O. The Peculiarities of Problem Solving Teaching Future Specialists in the Professional Activity

Problem solving should be an integral part of the curriculum. It presupposes that students can take on some of the responsibility for their own learning. They thereby can take personal action to map out many dimensions of a problem and “see” it clearly, develop patterns and organize elements of a problem into recognizable and visually satisfying components, solve problems, discuss alternatives, and focus on thinking as a vital element of the curriculum.

The purpose of this article is to attempt to analyze and generalize practical experience of using the problem situations in the educational process and to determine their place in the problem solving skills formation in a professional activity.

Theoretical analysis and practical experience have allowed us to identify the motive forces of problem solving in the formation of conscious, personally significant skills and mastery of mental operations such as recognition, comprehension, application, analysis, and evaluation that allows the lecturers to bring a future specialist to the realities of his professional activity. The problem transforms into a problem situation through the interaction with the students and requires specific seeking actions to acquire new knowledge necessary for problem solving. Therefore, information retrieval activity forms the ability to make decisions independently, ability to research, to work with different information sources and resources. Problem solving contributes to the development of communicative competence and the elimination of the psychological discomfort in communication. Because of its nature, the problem situation allows students to go «outside the classroom», provides them with opportunities to use their newly acquired knowledge in meaningful, real-life activities and assists them in developing critical thinking skills.

Problem-based learning focused on the future professional activity stipulates certain algorithm of teaching cadets. The result of this activity should be a logical and effective interview of a potential victim or an offender consisting of seven steps.

Among them are presentation (opening of the interview), explanation of the here and now situation, gathering information, assessment of the situation by updating the information, settling with the potential victim on what further steps to take, undertaking possible further steps depending on the local law-enforcement officer situation, settling on the follow-up (closing of the interview).

Prospects for further research in this area will address ways to adapt all components of the educational process (curriculum, class schedules, disciplines contents, forms of control and assessment) to the problem-based learning technology.

Keywords: *problem-based teaching, problem, problematic situation, skills formation.*